

ΜΙΑ ΒΟΛΤΑ ΚΑΤΑ ΤΙΣ ΠΑΛΙΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,
ΔΗΛΑΔΗ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

KAROLINA GORTYCH

Η Θεσσαλονίκη, παλιά *Thermae*, τώρα η πρωτεύουσα της Μακεδονίας, πάντα διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην Ιστορία της Ελλάδας. Ήδη στα χρόνια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στην Ελλάδα¹, η πόλη ήταν το κέντρο της ναυτιλίας και της επικοινωνίας γιατί βρίσκεται στην Εγνατία Όδο – μία από τις παλαιότερες οδούς στον κόσμο. Αργότερα, η Θεσσαλονίκη έγινε μία από τις έδρες των αυτοκρατοριών στην εποχή της τετραρχίας². Όταν το ρωμαϊκό κράτος έπεσε, η Θεσσαλονίκη, πάλι την Κωνσταντινούπολη, ήταν το σπουδαίο κέντρο της δημόσιας, πολιτιστικής και πολιτικής ζωής. Η Μακεδονία με τη Θεσσαλονίκη έμεινε στους Οθωμανούς περισσότερο από όλες τις περιοχές της Ελλάδας.

Λόγω της ιστορίας και του ρόλου της πόλης, η Θεσσαλονίκη είναι το σύμβολο και η απεικόνιση γεγονότων, των οποίων η επίδραση είναι εμφανής στα μνημεία της πόλης. Ανάμεσα σ' αυτά, ειδικά διακρίνονται οι εκκλησίες, οι οποίες χρονολογούνται από τις παλιές εποχές όπως την αρχαιότητα, το βυζάντιο. Οι βυζαντινές εκκλησίες είναι καταπληκτικά φαινόμενα γιατί πολλές φορές δημιουργήθηκαν σε παλιούς ρωμαϊκούς ναούς ή τόπους λατρείας. Γι' αυτές που χτίστηκαν στη βυζαντινή εποχή, χρησιμοποιήθηκαν παλιές και ανατολικές τεχνολογίες, που είναι το χαρακτηριστικό της βυζαντινής τέχνης.

Παρ' όλο που αυτές οι εκκλησίες έχουν διαφορετικές καταγωγές, είχαν και έχουν πάντα μόνο ένα σκοπό: την επίδειξη της δόξας του Θεού.

Στη Θεσσαλονίκη σώζονται δεκατέσσερις βυζαντινές εκκλησίες, οι οποίες βρίσκονται στο παλιό μέρος της πόλης.

---

¹ „Sztuka świata”, v. 2, s. 306

² ibidem

1. Άγιος Γεώργιος (Ροτόντα)
2. Αχειροποίητος
3. Μονή Λατόμου (Όσιος Δαβίδ)
4. Αγία Σοφία
5. Άγιος Δημήτριος
6. Παναγία Χαλκέων
7. Άγιος Παντεήμων
8. Άγιοι Απόστολοι
9. Άγιος Νικόλαος Ορφανός
10. Ταξιάρχες
11. Αγία Αικατερίνη;
12. Μεταμόρφωση Σωτήρος
13. Μονή Βλατάδων
14. Προφήτης Ηλίας

Απ' αυτές η **Ροτόντα** είναι το πιο χαρακτηριστικό κτίριο γιατί το σχήμα του είναι κυλινδρικό και πριν ήταν ο ναός του Δία ή του Κάβειρου και κατ' άλλους Μουσολείο του Γαλερίου. Η Ροτόντα κτίστηκε στα χρόνια αυτού του καίσαρα και βρίσκεται κοντά στη θριαμβική αψίδα του.

Η εκκλησία του **Αγίου Δημητρίου** είναι παρά πολύ σπουδαίο μνημείο της πόλης γιατί εδώ υπάρχει ο τάφος του μακάριου Δημητρίου, ο οποίος είναι ο πολιούχος. Αυτός έπεσε στον τόπο που τώρα είναι το μουσείο του, στην κρύπτη που πριν ήταν ρωμαϊκό λούτρο.

Επίσης, χαρακτηριστικό για τη βυζαντινή τέχνη κτίριο είναι η εκκλησία της **Αγίας Σοφίας**, η οποία υψώνεται στην καρδιά της Θεσσαλονίκης. Αυτή αφιερώθηκε στο Χριστό, τον αληθινό Λόγο και Σοφία του Θεού. Το σχήμα και η τεχνοτροπία αναφέρονται στην εκκλησία της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινούπολης και αυτό τονίζει το σοβαρό ρόλο της Θεσσαλονίκης.

Αυτές τις περιγραφόμενες τρεις εκκλησίες είναι τα σύμβολα της Θεσσαλονίκης. Όλες αυτές είναι πάρα πολύ παλιές και διαφορετικές. Δείχνουν πολύμορφα γεγονότα της πόλης και επίσης ποικιλία του βυζαντινού ριθμού.

Το συλλεγμένο λεξιλόγιο μοιράστηκε σύμφωνα με διάταξη της περιγραφής του κτίριου δηλ. από έξω προς τα μέσα. Επιπλέον υπάρχει εδώ το λεξιλόγιο που συνδέεται με την αρχαιολογία και με την αποκατάσταση μνημείων.

I. Σώμα και όψη εξωτερικά.

Η ομάδα του λεξιλογίου και των εκφράσεων που περιγράφει το κτίριο του ναού και τη περιοχή του απ'έξω.

η ανωδομή [anoðomí]	nadbudowa, budowla na fundamencie
το άνοιγμα [ániɣma]	wejście, otwór
το δίβηλο/τρίβηλο άνοιγμα	wejście dwuczęściowe/trzyczęściowe
η αντηρίδα [andiriða]	podpora, przypora, pionowy element przenoszący ciężar konstrukcji w formie: kolumny, filaru, pilasteru, przypory, etc. wesprzeć przyporami
ενισχύω με αντηρίδες	wesprzeć przyporami
ο άξονας [áksonas]	oś
η βασιλική [vasiliki]	bazylika
η παλαιοχριστιανική βασιλική	bazylika starochrześcijańska
η ξυλόστεγη βασιλική	bazylika z drewnianym dachem
η πεντακλιτή βασιλική	bazylika pięcionawowa
η γωνία [ɣoɳá]	róg, kąt
η διάμετρος [ðiámetros]	wysokość
έχω διάμετρο	mieć wysokość
η θέση [θési]	położenie, miejsce
τοπο θετώ	umieszczać
ο/η θολός [θolós]	tołos
το ισόγειο [isóɣio]	parter
η κάλυψη [kálipsi]	pokrycie, powierzchnia
η κάτοψη [kátopsi]	schemat, plan
η τετράγωνη κάτοψη	plan czworokąta
το κτίριο [ktírijo]	budynek
το αρχικό κτίριο	stary, starożytny budynek
μετατρέπω κτίριο σε ναό	adoptować budynek na świątynię
το κτίσμα [ktízma]	budowla
το προσκολλημένο κτίσμα	dobudówka, budynek dobudowany
κτίζω/χτίζω	budować
η μονή [moní]	klasztor
η μορφή [morfi]	kształt, wygląd
η αρχική μορφή	stary, pierwotny kształt
η μορφή του διατηρώντας	zachowany kształt
ο μιναρές [minarés]	minaret

ο ναός [naós]/ο ναΐσκος [naískos]	świątynia, kościół
ο μητροπολιτικός ναός	kościół katedralny
ο εγγεγραμμένου σταυροειδούς ναός αφιερώνω νάο σε	kościół na planie wpisanego krzyża poświęcać /dedykować świątynię
ο οίκος [íkos]	dom
ο ευκτήριος οίκος	dom spotkań i modlitwy
ο πάνσεπτος οίκος	święty dom
το οικοδόμημα [ikodómima]	budowla
το περίκεντρο οικοδόμημα	budowla w centrum
η οπτόπλινθος [optóplinthos]	cegła
το παρεκκλήσι [pareklísi]/το παρεκκλήσιο [pareklísio]	kaplica
το πάχος [páchos]	szerokość
έχω πάχο	mieć szerokość
ο περίβολος [perívolos]	dziedziniec
η περιοχή [periochi]	otoczenie
ο πύργος [pírgos]	wieża
το σημείο [simío]	kształt
το σημείο του σταυρού	kształt krzyża
η στέγη [stéji]	dach
στεγάζω το κτίριο	pokrywać budynek dachem, kłaść dach
η ξύλoστεγη	dach drewniany
το σχήμα [sxíma]	kształt, wizerunek, postać
το συγκρότημα [singrótima]	zespół budynków
το τζαμί [dzámi]	meczet
η τοιχοδομία [tixodomía]	ściany budynku
η κεραμοπλαστική τοιχοδομία	ściany z materiałów ceramicznych
η λίθη τοιχοδομία	ściany kamienne
η πλίνθη τοιχοδομία	ściany gliniane
το τούβλο [túvlo]	cegła
ο τρούλος	kopuła
ο τρούλος από τους οπτοπλύθους	kopuła z cegieł
το τύμπανο [tímbano]	tympanon, fronton
το υπέρθυρο [iperthíro]	nadświetle, przeziernik

το ύψος [ípsos]	wysokość
έχω ύψο	mieć wysokość
υψώνω κτίριο	wzniesić budynek
υπερυψώνω	podwyższać
η φάση [fási]	część, faza
η αρχική φάση	część starożytna

II. Σώμα και όψη εσωτερικά.

Η ομάδα του λεξιλογίου και των εκφράσεων που περιγράφει το κτίριο εσωτερικά, το εσωτερικό πλάνο του και τη διανομή της έκτασης.

η αψίδα [apsída]	łuk, absyda
η ημικυκλική αψίδα	półokrągła absyda
το βήμα [víma]	podium, podest, miejsce na ołtarz
το ιερό βήμα /το Άγιο Βήμα	sacrum, święte miejsce przeznaczone tylko dla duchownych, oddzielone ikonostasem
το τριμερές βήμα	trzczeńsiowe podium
το διαμέρισμα [diamérizma]	sektor, część wydzielona
η είσοδος [ísoδος]	wejście
η κύρια είσοδος	wejście główne
η επιφάνεια [epifánia]	pokrycie, powierzchnia
το εσωτερικό [esoterikó]	wnętrze
διαπώμαι εσωτερικά	dzielić wnętrze
το ηγουμενείο [iyumenío]	kancelaria
η κάμαρα [kámara]	sala, pomieszczenie
το κιβώριο [kivóριο]	prezbiterium; budowla lub jej fragment zamknięte półkolistą ścianą
ο κίονας [kíonas]	kolumna
το κιονόκρανο	głowica kolumny
η κιονοστοιχία	kolumnada
ο ημικίονας	półkolumna

το κλίτος [klítos] το ανατολικό κλίτος το βόρειο κλίτος το εγκάρσιο κλίτος το κεντρικό κλίτος το πλαγίο κλίτος χωρίζω νάο σε κλίτη	nawa nawa wschodnia nawa północna nawa prostopadła nawa główna nawa boczna dzielić świątynię na nawy
η κολόνα/κολώνα [kolóna]	kolumna
η κόγχη [kóχh̄i]	koncha, sklepienie w kształcie połowy bani lub czaszy
η υπόλοιπη κόγχη διανοίγω κόγχη διεύρυνω κόγχη	koncha zamknięta, nienaruszona otwierać, udrażniać konchę poszerzać konchę
η κρύπτη [krípti]	krypta
η λιτή [lití]	kaplica
ο νάρθηκας [náρθikas]	narteks; kryty przedsionek bazyliki starochrześcijańskiej i bizantyńskiej
ο εξωνάρθηκας	przedsionek właściwy, część zewnętrzna narteksu
ο εσωνάρθηκας	część wewnętrzna narteksu przeznaczona dla katechumenów
ο διάροφος νάρθηκας	narteks dwukondygnacyjny
η οροφή [orofí]	sufit, strop
το παράθυρο [paráθi-ro]	okno
το τοξωτό παράθυρο	okno z łukiem, okno zwieńczone łukiem
το περιστάο [peristáo]	obejście wokół stoi, ambit, obręb
ο πέσος [pésos]	ogromna czworokątna kolumna, często o funkcji podporowej
η πλευρά [plevrá]	nawa, część
ο πρόναος [prónaos]	przedsionek
το σκευοφυλάκιο [sk̄evofilákio]	pastoforia/zakrystia służąca przechowywaniu naczyń liturgicznych
η σκιά [sk̄iá]	cień
η στοά [stoá]	stoa, budowla halowa mająca od frontu kolumnadę, z tyłu zamknięta ścianą
η περιμετρική στοά	stoa owalna, okrągła

ο τάφος [táfos]	grób, grobowiec
το τέμπλο [témblo]	absyda w prezbiterium; łuk wieńczący prezbiterium
το τμήμα το κάτω τμήμα το ανώτερο τμήμα	sektor, część poziom, sektor dolny poziom, sektor górny
ο τοίχος [tíchos]	ściana, mur
η τοιχογραφία	fresk, malowidło ściënne
το τόξο [tókso]	łuk
το υπερόο [iperóo]	balkon
το υποστύλωμα [ipostílóma]/η υποστύλωση [ipostílosi]	podparcie, wsparcie (np. ściany)
ο φωτογωγός [fotagogós]	światłowód
φέρω φωτογωγό	prowadzić światłowód
το χαγιάτι [xajáti]	kryty balkon, zwykle we frontowej części budynku
ο χώρος [xóros]	miejsce, przestrzeń
ο τετράπλευρος χώρος	przestrzeń czteronawowa

III. Εκοπλισμός και διάκοσμος.

Αυτή η ομάδα του λεξιλογίου και των εκφράσεων είναι ο κατάλογος των επίπλων, του διάκοσμου και του εξοπλισμού του ναού.

το αγίασμα [ajíazma]	święte źródło, źródło wody święczonej
ο άμβωνας [ámvonas]	ambona
η βάση [vási]	podstawa, baza
η δεξαμενή [deksameni]	cysterna
η τριπλή δεξαμενή	potrójna cysterna
το δέρμα [dérma]	skóra
καλύπτω με δέρμα του βόδιου	okrywać skórą wołu/byka
ο διάκοσμος [diákozmos]/το διάκοσμο [diákozmo]	zdobienie
ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος	zdobienie ceramiczno-plastyczne

η εικόνα [ikóna] η αγία εικόνα το εικονοστάσιο /το εικονοδτάσι	obraz święty obraz ikonostas, ściana dzieląca nawę od miejsca ołtarzowego, pokryta ikonami
η ζωγραφική [zografikí] η μικρογραφία η τοιχογραφία	malarstwo miniatura fresk, malowidło ściennie
ο θρόνος [θρόνος] ο επισκοπικός θρόνος το σύνθρονο	tron, krzesło tron biskupi szereg ozdobnych krzesel, wśród nich biskupie za ołtarzem
η καντήλα [kandíla] το καντηλέρι	lampka oliwna świecznik
το μάρμαρο [mármaro] το μαρμαροθετήματα η ορθομαρμάωση	marmur ozdobne pokrycie marmurowe marmurowe pokrycie ścian; płyty marmurowe
η ξυλογλυπτική [ksiloyliptikí]	rzeźba drewniana
η παράσταση [parástasi] η παράσταση του άγγελου η παράσταση της Παναγίας η παράσταση του Χριστού	wizerunek, obraz wizerunek anioła wizerunek Matki Boskiej wizerunek Chrystusa
το πλακίδιο [plakídio] το πήλινο έγχρωμο πλακίδιο η σκάλα [skála] ο σταυρός [stavrós] η Αγία Τράπεζα [ajía trápeza] η ψηφίδα [psífida] το ψηφιδωτό	płyta, kafel gliniana pomalowana płyta schody krzyż ołtarz, święty stół kamień, kamyczek, z którego układano mozaikę kamienna mozaika

IV. Αρχαιολογία και τέχνη.

Η ομάδα του λεξιλογίου και των εκφράσεων οποία είναι συνδεδεμένη με την ιστορία, τη χρονολογία, τη τέχνη και τις εργασίες των ερευνητών.

η αποκαταστάση [apokatastasi]	rekonstrukcja, odbudowa, restauracja
η βλάβη [vlávi] η σοβαρή βλάβη	uszkodzenie, zniszczenie poważna szkoda
τα δεδομένα [dedoména] τα δεδομένα αρχαιολογικά η επέμβαση [epémvasi]	dane dane archeologiczne ingerencja
η επιγραφή [epígrafí]	napis, inskrypcja, epigraf
τα ερείπια [erípia] το θέμα [théma] τα λειτουργικά θέματα	ruiny temat tematyka liturgiczna
η ίδρυση [ídrisi]	założenie, ufundowanie
η λαμπρότητα lambrótita]	wspaniałość, świetność
η λατρεία [latría] η ανάγκη λατρευτική λατρείω χριστιανισμό κρυφά τα λειψανά [lipsaná] τα μυροβλήτα λειψανά	kult i cześć boska; miejsce kultu święty/religijny obowiązek wyznawać potajemnie chrześcijaństwo szczątki, relikwie relikwie wydające woń
η μεγαλοπρέπεια [megaloprepía]	majestatyczność, wspaniałość
το μνημείο [mnimío] η μνήμη του μάρτυρα το μοναστήρι [monastíri] το μουσείο [musío]	zabytek pamięć, cześć męczennika klasztor, monastyr muzeum
η παράδοση [parádosi]	legenda, podanie, tradycja; ofiarowanie
η περίοδος [períodos]	okres, cykl, epoka
ο πολιούχος [poliúchos]	patron
ο ρυθμός [ritmós] το συγκρότημα [singrótima] το συγκρότημα ρωμαϊκών λουτρών	styl zespół budynków zespół budynków łaźni rzymskiej
η συλλογή [silojí] η αρχαιολογική συλλογή σώζω [sózo] η τέχνη [téchni] η ελληνορωμαϊκή τέχνη η παλαιοχριστιανική τέχνη η μεσοβυζαντινή τέχνη	zbiory zbiory archeologiczne ocalać sztuka sztuka grekoromańska sztuka wczesnochrześcijańska sztuka dojrzającego/średniego bizancjum

η βυζαντινή **τέχνη**
το **υπόλοιπο** [ipóliɾo]
η **φθορά** [ftoɾá]

sztuka bizantyńska
pozostałość, reszta
ścieranie, zniszczenie, szkoda

Το κείμενο συντάχθηκε με βάση πληροφορίες που συγκέντρωσα η ίδια στη Θεσσαλονίκη. Τα δεδομένα βρήκα στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού και στο χώρο των μνημείων.

Βιβλιογραφία

ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. 2002.
Kozakiewicz, Stefan. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*. Warszawa: PWN. 1969.
Sztuka Świata. Warszawa: Arkady. 1990.